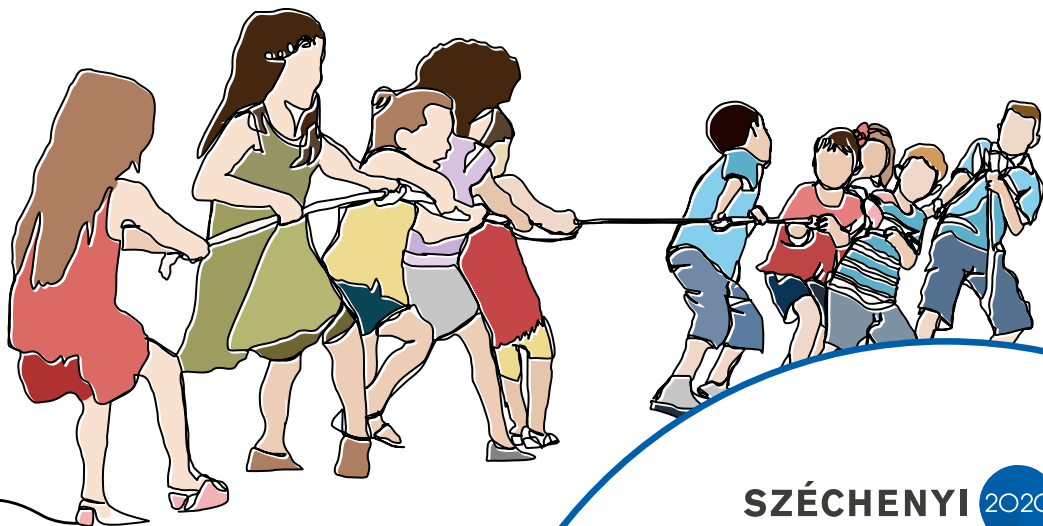

Szabó Ildikó
DIÓHÉJBAN

TÁJÉKOZTATÓ KIADVÁNY
A KORAI ISKOLAEELHAGYÁSRÓL,
A MEGELŐZÉS ÉS A BEAVATKOZÁS LEHETŐSÉGEIRŐL
– NEM CSAK PEDAGÓGUSOKNAK

SZÉCHENYI 2020

EFOP-3.1.6-16-2017-00026

„HINNED KELL, HOGY A VILÁG TEVELED IS ÉKES”
A KIEMELT FIGYELMET IGÉNYLŐ GYERMEKEK
ÉS TANULÓK MINŐSÉGI ELLÁTÁSA
A SZOLNOKI TANKERÜLETI KÖZPONTBAN

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

Készült az
EFOP-3.1.6-16-2017-00026 „*Hinned kell, hogy a világ Teveled is ékes*”
kiemelt figyelmet igénylő gyermekek és tanulók minőségi ellátása
a Szolnoki Tankerületi Központban
projekt keretében.

Projektvezető:
dr. Torda Ágnes

Szakmai vezető:
Szabó Győzőné

Szerző:
Szabó Ildikó
szakvizsgázott gyógypedagógus, oligofrénpedagógia – pszichopedagógia
szakos tanár

Lektor:
Trendl Fanni
romológus

ISBN: 978-615-81406-9-0

Kiadó: Szolnoki Tankerületi Központ
Felelős kiadó: Szutorisz-Szügyi Csongor tankerületi igazgató

Nyomdai előkészítés: Flaccus Kiadó Kft.
Nyomdai és kötetészeti munkálatok: Fotogruppe Kiadó Kft., Szolnok, 2020
Felelős vezető: Kardos Tamás, ügyvezető

Tartalom

Előszó	5
1 A téma aktualitása, fogalmak tisztázása	6
2 A lemorzsolódási folyamat lehetséges szereplői	10
2.1 Tanuló és család	10
2.2 Iskola és pedagógus	13
2.3 Rendszerszintű szereplők	16
3 Beavatkozás	18
4 A gyermekvédelmi jelzőrendszer és szerepe a korai iskolaelhagyás elleni stratégiában	22
4.1 Családsegítő- és gyermekjóléti szolgálatok	23
4.2 Védőnők és gyermekorvosok	24
4.3 Bölcsőde	25
4.4 Köznevelési intézmények	26
4.5 Rendőrség	27
4.6 Pedagógiai szakszolgálat	27
5 A pedagógiai szakszolgálatok a lemorzsolódás elleni stratégiában	28
6 Ajánló	36
Felhasznált irodalom	44

Előszó

Kedves Olvasó!

Hosszú ideje okoz nagy problémát mind társadalmi, mind pedig gazdasági szinten az oktatással összefüggésben, hogy a fiatalok egyre nagyobb számban képzettség nélkül állnak fel az iskolapadból. A korai iskolaelhagyás jelensége az európai unió országainak mindegyikét cselekvésre készítette.

Köznevelési intézményként és a gyermekvédelmi jelzőrendszer tagjaként a pedagógiai szakszolgálatok is jelentős mértékben érintettek a probléma megoldásában, a szektorközi együttműködésben.

Jelen kiadványban arra vállalkozom, hogy közérthetően, nem csak pedagógusoknak, hanem társszakmák képviselőinek, gyakorló és leendő szülőknek dióhéjban összefoglalva bemutatom, közelebb hozom a korai iskolaelhagyás jelenségkörét. Természetesen a teljesség igénye nélkül teszem mindezt, mert az egyes altémák önmagukban is megtöltenének egy - egy kiadványt tartalommal, mint ahogyan a kutatómunka során számos kisebb - nagyobb lélegzetű írással, tanulmánnyal, kutatással találkoztam én is, s a céloom szempontjából érdekeseket fel is használtam.

A kiadvány címe nem véletlenül a Dióhéjban. Egy kis asszociációs játékra invitálom a kedves Olvasót. Kíváncsi vagyok, vajon a cím hányféle társítási képet hív elő olvasás közben.

Kellemes olvasást és gondolkodást kívánok!

1 A téma aktualitása, fogalmak tisztázása

Az Európai Unió versenyben kíván maradni a világ fejlett és fejlődő térségeivel, ezért versenyképességének növeléséhez már 2000 – ben lépéseket tett a Lisszaboni Stratégiában, mely 2010-ben ért véget. Lépései főként a tagállamok gazdaságpolitikájának összehangolására irányultak. A tapasztalatok, helyzetelemzések egy újabb terv kiépítését indokolták. Az új stratégia az Európa 2020 elnevezést viseli. Az Európai Unió Tanácsa 2011-ben ajánlást adott ki, melyben a tagállamokat olyan stratégia kidolgozására szólította fel, mely a korai iskolaelhagyás visszaszorítását segíti elő.

Magyarország, kapcsolódva az EU célkitűzéseéhez, elkészítette a Nemzeti Reform Programot, melyben a végzettség nélküli iskolaelhagyók arányának 10%-ra csökkentését vállalta 2020-ig. Elkészült a Végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni középtávú **stratégia**, mely 2014-ben került kihirdetésre. Ezt követően a Köznevelésért Felelős Államtitkárság közre adta a Végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni küzdelem Cselekvési Terv 2014-2020 elnevezésű programját, mely a vállalás megvalósítását konkrét feladatokra bontva tartalmazza. A Cselekvési Terv nyolc területre terjed ki, summázza a területi jellemzőket és a beavatkozási javaslatokat, illetve a megtett intézkedésekről is leírást közöl. Dióhéjban a nyolc terület:

1. Korai iskolaelhagyással kiemelten érintett intézmények azonosítása, fejlesztése
2. Ágazatközi együttműködés fejlesztése ágazati, területi és helyi szinten
3. Helyi közösségi együttműködések fejlesztése, kreatív partnerség
4. Pedagógusok
5. Korai gyermekkor, prevenció
6. Tartalmi kínálat, alternatív tanulási utak
7. Támogató szakmai szolgáltatások
8. Monitoring

Az előzőekben felsorolt központi programok, tervek tartalmát részletesen megismerhetik a kiadvány webográfiájában rögzített hivatkozásokon keresztül.

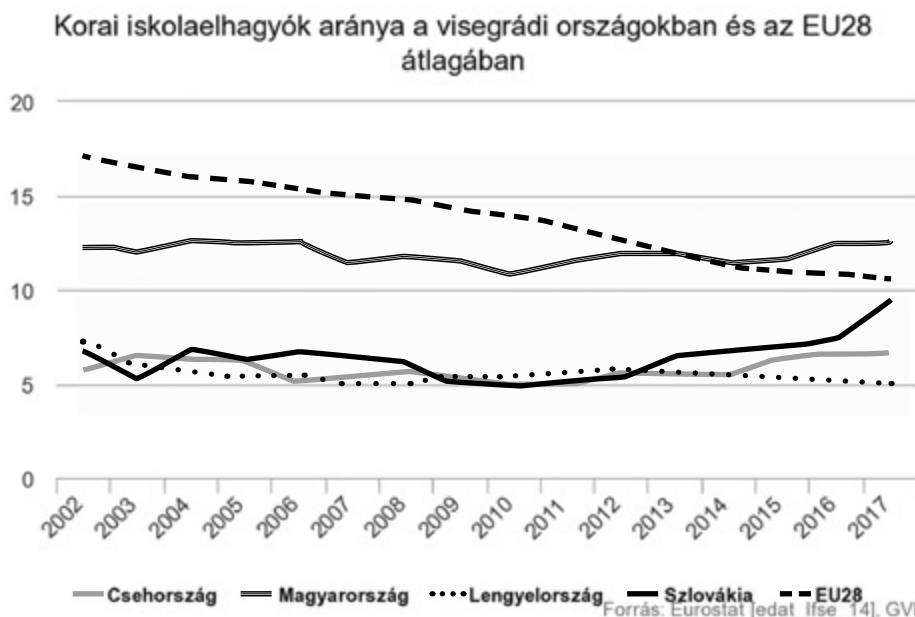
A területek láttán méltán juthatunk arra a következtetésre, hogy az Unió országai a végzettség nélküli iskolaelhagyás jelenségének kezelésében hatalmas humán- és pénzbeli erőforrásokat kell, hogy mozgósítsanak.

A korai iskolaelhagyás - közvetlenül vagy átvitt értelemben - a tanuló iskolai sikertelenségét jelenti. A korai iskolaelhagyás fogalmának alkalmazása újabb keletű, holott maga a jelenség korántsem az. Korábban a szakirodalmi írásokban a lemorzsolódás kifejezést használták az alacsony iskolai végzettséggel és iskolai kudarcokkal összefüggésben. A lemorzsolódás fogalma továbbra is használatos, ugyanakkor egzakt módon nem mérhető, mert a lemorzsolódás inkább folyamatleíró, annak jelzésére utalhat, hogy mely irányba halad a folyamat. Lemorzsolódni lehet iskolából, tanfolyamról, a lemorzsolódás lehet átmeneti vagy végleges, magát a jelenséget rögzíti, az egyéni és társadalmi következményeket nem. Így olyan fogalmak kerültek előtérbe az utóbbi időben, amelyek jól mérhetőek, és a társadalmi integráció esélyével szoros összefüggést mutatnak. (Mártonfi, 2014)

A korai iskolaelhagyás összetett és súlyos problémát jelent egyéni, társadalmi és gazdasági szinten egyaránt. Mihályi Krisztina (2014) írásában kiemeli, hogy „azok a fiatalok esnek ki az iskolából, akik sem a családjukban, sem az iskolában vagy egyéb közösségben nem kapják meg az egészséges fejlődéshez, az önbizalom - építéshez és fenntartáshoz szükséges motivációt és/vagy támogatást.” (Mihályi, 2014, p. 8.) A Köznevelésért Felelős Államtitkárság által kiadott Cselekvési tervben arról is olvashatunk többek között, hogy azok az országok, ahol a lakosság viszonylag nagyobb része alacsony iskolázottságú, kevésbé versenyképesek, fokozatosan lemaradnak. Magyarország erre a jelenségre is példa; széles réteg reked a munkaerőpiacon kívül, ugyanakkor az ellátásuk nagy terhet jelent a szociális ellátó rendszer számára. A társadalom periferiáján élők egészségi állapota szinte törvényszerűen rosszabb az átlagnál, megjelenhet a bűnözés, és nem utolsósorban a szegénység és a peremhelyzet is újratermelődik.

A korai iskolaelhagyók számának figyelemmel kísérésére indikátorokat alkalmaznak. Az egyik alkalmazott indikátor az Eurostat definíciója szerint a 18-24 éves korosztályban alsó középfokú végzettséggel nem rendelkezők aránya, akik az adatfelvételt megelőző 4 hétben nem vettek részt képzésben. Ez az indikátor (ESL= EarlySchoolLeaving) kimeneti jellegű, az oktatási rendszer elhagyását mutatja, és munkaerő-piaci felmérésen alapul. Hazánkban is ezt az indikátort alkalmazzák.

A következő diagramon jól nyomon követhető Magyarország helye, a korai iskolaelhagyók arányának alakulása a visegrádi országok és az Unió tagállamai között.

Magyarországon az arány 10 és 15 % között mozog. Jelentősebb csökkenések is láthatóak az elmúlt tíz évben, azonban a 2017-es évre markánsabb emelkedést rögzítettek. Emelkedés látható a visegrádi országokban is az adatok alapján, viszont a végzettség nélküli iskolaelhagyás aránya még mindig 10% alatt van. Az uniós országok összesített adatai ellenben folyamatos csökkenést mutatnak, és közelítik a 10%-os arányt. Mindezek alapján vélhetően több országban sikerül évről évre jelentősebben csökkenteni a végzettség nélküli iskolaelhagyók arányát.

A Központi Statisztikai Hivatal *Magyarország 2018* című kiadványában friss adatok kerültek közlésre a korai iskolaelhagyók arányának alakulásával kapcsolatban, melyek nem biztatók. Úgy tűnik, hogy az eddig befektetett energiák nem hozzák a várt eredményt. A korai iskolaelhagyók aránya Magyarországon 2018 - ban az uniós átlagnál (10,6%) magasabb, 12,5% volt, a hatodik legnagyobb az unió tagállamai között. A mutató értéke 2010-hez képest 1,7 százalékponttal emelkedett, miközben az uniós átlag 3,3 százalékponttal csökkent. A teljes népesség iskolai végzettségét

tekintve sem állunk túl jól: a többi visegrádi országhoz (Csehország, Lengyelország, Szlovákia) viszonyítva hazánkban a legmagasabb (15,1 százalék) az alacsony, legfeljebb 8 osztályt végzettek aránya, és nálunk a legalacsonyabb (59,8 százalék) a középfokú végzettséggel rendelkezők aránya. A felsőfokú végzettségűek (25,1 százalék) tekintetében már megelőzzük Csehországot és Szlovákiát, ám az uniós átlagtól még mindig 7,2 százalékponttal maradunk el, olvasható ez is a fent említett kiadványban.

Egy másik, szintén kimeneti indikátor, a nem dolgozó, nem tanuló fiatalok EU indikátora (NEET=Not in Education, Employment or Training). A 18 – 24 éves korosztályban a nem dolgozók és a nem tanulók arányát mutatja, ahol nem dolgozónak számít a munkanélküli, a nem tanuló, ha az adatfelvételt megelőző 4 hétben nem vett részt képzésben.

A harmadik típusú indikátor az ún. nemzeti lemorzsolódási indikátor, mely az előzőektől abban különbözik, hogy magát a folyamatot követi nyomon, így folyamatindikátor.

Jól látható tehát, hogy a korai iskolaelhagyás besorolási kategória, „címke”, mely statisztikai szempontból fontos. Számunkra azonban az oda vezető út a lényeges, az a folyamat, mely felismerhető, azonosítható, követhető, így megfelelő módszerekkel, eszközökkel és pénzforrással kezelhető. Ez az út pedig a lemorzsolódás. Folyamatjellege lehetővé teszi az időbeni beazonosítást. Az iskola diákjain megfigyelhető jelek alapján pedig megjelent egy újabb fogalom, a lemorzsolódással veszélyeztetett tanuló. A Nemzeti Köznevelési Törvény 4.§ 37. bekezdés értelmében **lemorzsolódással veszélyeztetett tanuló** „az a tanuló, akinek az adott tanévben a tanulmányi átlageredménye közepes teljesítmény alatti vagy a megelőző tanévi átlageredményéhez képest legalább 1,1 mértékű romlást mutat, és esetében komplex, rendszerszintű pedagógiai intézkedések alkalmazása válik szükségessé”.

Az adatgyűjtés csak akkor nyer értelmet, ha azt fel is használják. A korai iskolaelhagyás elleni küzdelem kizárólag jól összehangolt szektorközi együttműködés által vihető sikerre. Az együttműködés szükségességét, tagjait, területeit az Európai Unió Tanácsának ajánlása és a Kormány által kidolgozott, már említett középtávú stratégia is tartalmazza.

2 A lemorzsolódási folyamat lehetséges szereplői

2.1 Tanuló és család

A tanuló egyéni és viselkedésbeli tényezői önmagukban, de kombinált megjelenési formában is vezethetnek korai iskolaelhagyáshoz. Viselkedése minden esetben tünet, melyre érdemes időben odafigyelni, reagálni. Olyan tényezők, adottságok is szerepet játszhatnak szintén előjelként a folyamatban, melyekről a tanuló nem tehet, rajta kívül álló forrásokból fakadnak.

A következőkben az előjeleket vegyük sorra, kicsit bővebben. Mindehhez jól felhasználhatók a CroCoos kutatások eredményei (2017). Több faktort állapítottak meg, melyek összefüggésbe hozhatóak a lemorzsolódással való veszélyeztetettséggel. Mindegyike tanulói „megnyilvánulás”, észlelhető, megfigyelhető magatartás, melyek az adekvát válaszreakciókkal kezelhetőek, enyhíthetőek, esetleg meg is szüntethetőek.

Hiányzás: A lemorzsolódásnak legfontosabb előrejelzője a hiányzás, főként az igazolatlan hiányzás. Egzakt, mérhető és követhető. Ez alapján joggal gondolhatjuk, hogy minél több a hiányzás a lemorzsolódás valószínűsége annál nagyobb. Éppen ezért pontos törvényi szabályozás került kiépítésre a 20/2012-es EMMI rendeletben, mely a jelenlegi gyakorlatban is működik. Az iskolából való hiányzás minden esetben tünet, mögötte számtalan jellegű és súlyosságú ok állhat.

Gyenge tanulmányi eredmény, bukás, évismétlés: A tanuló gyenge teljesítménye gyakran olyan körülményekre vezethető vissza, melyek tőle függetlenek. Főként társadalmi – gazdasági nehézségek akadályozzák meg őt abban, hogy jól teljesítsen. Az is lényeges, hogy mely iskolafokban ütközik a tanuló nehézségbe. Kritikus az általános iskola alsó tagozata, amikor is az alapkompenciák fejlődése élvez prioritást. Az ezekben való elmaradás a tanuló egész életútjára negatívan kihat, mert a későbbiekben folyamatos kudarcélményekben lesz része, a sikertelenségek sorozata pedig a motiváció csökkenéséhez, majd elvesztéséhez vezethet. Motiváció nélkül pedig megnő a lemorzsolódás veszélye is. A jelenség a szakisko-

lákban csúcsosodik ki, ugyanis az általános iskolákból a leggyengébben teljesítő réteg ebben az intézménytípusban tanul tovább. A hiányos alapkompétenciák miatt az új ismereteket elsajátítani nem, vagy csak részben tudják, nincs alapismeretük, ahová az újakat integrálni szükséges. Sajnos egyes iskolák gyengén teljesítő diákok gyűjtőjévé válnak, ahol a tanulók sorozatos kudarcélmény által alulmotiváltakká válhatnak, megjelennek a magatartási problémák is, mint következmények. Ugyanakkor az őket oktató pedagógusok is kudarcok sorát élik meg, egyre közelebb kerülve a szakmai kiégéshez. Egyéni szinten diák és tanár egyaránt kedvezőtlen kimenetelű folyamattal áll(hat) szemben.

Unalom és alacsony motiváció: Azokat a tanulókat jellemzi, akik nem viselkednek rosszul, nem is rossz tanulók, ugyanakkor alacsony motivációs szinttel bírnak. Érdektelenek az iskolával szemben, kihívást jelent érdeklődésük felkeltése, fenntartása a pedagógusok számára. Körükben számos tanuló tehetséges lehet.

Magatartás és lemorzsolódás: E tekintetben a tanulók nagyon különböznek egymástól, közös vonásuk, hogy iskolai magaviseletük problémát jelent a környezet, a pedagógus számára. A kirívó viselkedés lehet agresszió társakkal és/vagy pedagógusokkal szemben, de manifesztálódhat feltűnően visszahúzódó viselkedésben is. A rosszul viselkedő tanulók körében rejtve maradhatnak a magatartási, beilleszkedési nehézséggel küzdők, mert nem ismerik fel a jeleket, csupán „csak” rossz magaviseletűekként kezelik őket. Az iskolai reakció a büntetés, a korlátozás, mely a tüneteket tovább súlyosbíthatja, eljuttatva a tanulót a lemorzsolódás folyamatán át a korai iskolaelhagyáshoz. A kellő időben fel nem ismert sajátos nevelési igény is hasonló eredményt produkálhat, holott az időben történő felismerés, szakszerű beavatkozás ezekben az esetekben is preventív hatású lehet. Komoly problémák húzódnak meg a depresszív magatartásváltozás mögött is. Ilyenkor a tanuló visszahúzódó, feltűnően csendessé válik, az iskolában olyan, mintha ott sem lenne. Sok esetben nem ismerik fel, és nem részesül a megfelelő támogatásban, anélkül pedig állapota romolhat, mely egy idő után kihat tanulmányi eredményére, iskolaelhagyóvá válhat. Itt is meg kell említenem a tehetséges tanulók egy rétegét, akik csak rossz magaviseletükkel tűnnek ki. Végül pedig megemlíteném az ún. atipikus lemorzsolódókat, akik viselkedési jegyeik mögött családi probléma, elhanyagolás, szerhasználat, családon belüli erőszak állhat. A hirtelen megváltozó magatartás vészjelző a pedagógus számára, fontos, hogy a későbbiekben bemutatásra kerülő jelzőrendszer tagjaként

a megfelelő fórumon jelzéssel éljen észrevételeiről, tapasztalatairól, az addig megtett lépéseiről.

Kiközösítés, iskolai erőszak, zaklatás: Egyének és csoportok dinamikai folyamata a kiközösítés, az iskolai közösségek sajátja. A folyamatban az egyének bizonyos csoporttal azonosítják magukat, másoktól pedig elhatárolódnak. Ez a folyamat természetes. A jelentős probléma abban az esetben figyelemre- és beavatkozásra méltó, ha egyes tanulók magukra maradnak, s közben a többiek csoportosan kiközösítik. Elmagányosodhat, mely vezethet iskolai lemorzsolódáshoz. Az iskolai erőszak vagy zaklatás már nem egyszerű kizárás, hanem a másik aktív fizikai vagy lelki bántalmazása. Sajnos a zaklatás nem csupán kétszereplős történet. A zaklatón és az áldozaton kívül nézőközönség is van, akik nem avatkoznak be a már deviáns magatartásba, és jelzéssel sem élnek a felnőttek, a pedagógusok felé. A felsorolt esetekben nagyon fontos a korai felismerés és beavatkozás. Bizalmi légkör biztosítása annak érdekében, hogy az eseteket elszenvető felek bátran merjenek segítséget kérni, s számukra építő jellegű megoldás szülessen segítségképpen. A zaklatás esetében már a teljes közösséget meg kell szólítani, tudatosítani a nézelődőkkel is, hogy felelősség terheli őket ezekben az esetekben. A szakirodalmakban számos stratégiáról, kidolgozott programról olvashatunk, melyeket az iskolai zaklatás elleni küzdelemben alkalmaznak több – kevesebb sikerrel. Mindenesetre közös pont az iskolai klíma szerepe, a biztonságos környezet, annak a légkörnek a megteremtése, amelyben a tanulók nem érzik magukat veszélyben, felszabadultan, az iskola által elvárt viselkedési normák szerint tudják egymással napjaik nagy részét eltölteni.

Hatással lehet az iskolai teljesítményre továbbá az **iskolaváltás**, a nem megfelelően megválasztott oktatási intézmény, vagy az iskola és a szülői ház közötti távolság miatti **ingázás**. Az alacsony szülői elvárások, a **szülői elhanyagolás**, nemtörődömség, a ráhagyó nevelés, a családi háttér, különösen a **szülők alacsony iskolai végzettsége**, a **kisebbséghez** tartozás, a **sérülékenyebb csoportba sorolhatók**, mint például az egyszülős diákok, állami gondozottak, korán szülővé válók, a különleges bánásmódot igénylők stb. egyéni tényezői lehetnek a lemorzsolódás veszélyeztetettségnek, rosszabb esetben a korai iskolaelhagyásnak.

2.2 Iskola és pedagógus

Crain és Dorrough szerzőpárostól (2003) származik egy amerikai kvantitatív kutatási eredmény bemutatása, mely kutatásban 301 iskolát vizsgáltak. Az iskolákat a tanulók lemorzsolódási veszélyeztetettség szerinti összetétele alapján osztályozták. Ez alapján négy iskolatípust, kategóriát rögzítettek:

1. folyamatosan magas a lemorzsolódási arány
2. folyamatosan alacsony a lemorzsolódási arány
3. inkább hatékony iskolák a lemorzsolódás megelőzésében
4. kevésbé hatékony iskolák a lemorzsolódás megelőzésében

A kutatás eredményei alapján megállapították, hogy **magas a lemorzsolódás** azokban az iskolákban, ahol:

- alacsonyak az elvárások a tanulókkal szemben
- következtelen a szabályalkotás
- a tanárok kevésbé vonódnak be
- nincs figyelem az egyéni igényekre
- alacsony az elköteleződés a hatékony tanulási tevékenység iránt

Ezzel szemben **alacsony a lemorzsolódás** ott, ahol:

- erős az elkötelezettség
- jó a vezetés
- alacsony az osztálylétszám
- igazságos, következetes a szabályrendszer
- jellemző az adaptivitás
- a támogató rendszerek széles körben elérhetőek

Ezeket az iskolákat továbbá még az is jellemzi, hogy tantervük kitér a pályaaorientációra és a személyiségfejlesztésre, a közösség hisz a tanulói sikerességben, vannak választható programok, jellemző a tanár – tanuló kommunikáció, prioritást élvez a tanulás a tanítással szemben, és nem utolsó sorban midehhez rendelkezésre is állnak a megfelelő források.

Mihályi (2014) az intézményekkel kapcsolatban a lemorzsolódással összefüggésbe hozott elemek közé sorolja:

- az iskola fenntartói típusát: magániskolában alacsonyabb a lemorzsolódás
- az iskola méretét tekintve a kisebb iskolákban alacsonyabb a lemorzsolódás

- személytelen, hierarchikus iskolai környezetben magasabb a lemorzsolódás
- rossz tanár – diák kapcsolat, iskolai légkör szintén magasabb lemorzsolódáshoz vezet
- iskola és szülői ház közötti rossz kapcsolat is növeli a lemorzsolódás veszélyét.

A pedagógusoknak a korai iskolaelhagyás megelőzésében, ugyanakkor generálásában is szerepe van, lehet. Ők azok, akik mindennapi kapcsolatban vannak a diákokkal.

Az Oktatás és képzés 2020 című kiadványban olvashatunk arról, hogy az iskola és a pedagógus felkészületlensége, alkalmazkodóképességének csekély volta, az intézményi és osztálytermi gyakorlat, a tanári attitűd és oktatási stílus egyaránt befolyásolja a tanulók motiváltságát és elkötelezettségét az oktatás iránt. Hozzájárulhat az iskola idő előtti elhagyásához:

- a kedvezőtlen iskolai légkör
- a tanulóközpontúság hiánya
- az oktatási hátrányok nem megfelelő tudatosítása
- erőszak és iskolai zaklatás
- kedvezőtlen tanár – diák kapcsolat
- irrelevánsnak érzékelt tanítási módszerek, tantervek.

Juhász Judit és Mihályi Krisztina a Neveléstudomány 2015/3. számában beszámolnak John Hattie amerikai kutató egyik munkájáról. Hattie azon célból vizsgálta az iskolákat, hogy milyen jellemvonásai vannak a „kiváló tanár”-nak. A vizsgálódásba több diákot és pedagógust is bevont, hosszasan járta az iskolákat. Kérdőíveket vett fel, interjúkat készített, hospitált, valamint felhasználta az ottani pedagógusminősítő rendszert is. Azon pedagógusok eredményeit tanulmányozta, akik magas pontszámot értek el a minősítési rendszerben. A gyűjtött információk alapján összeállította a „kiváló pedagógus” 5 ismervét:

- képes a tantárgyát a valóságban elhelyezni
- osztálytermi interakciókon keresztül irányítja a tanulási folyamatot
- monitorozza a tanulási folyamatot, folyamatosan visszajelzést ad
- képes figyelembe venni az érzelmi aspektusokat
- hatással van a tanuló eredményeire

Arra a következtetésre jutott, hogy a tanár sokkal nagyobb hatással lehet a tanuló pályafutására, mint bármely más körülmény. Csupán egy ténye-

ző erősebb nála, ez pedig a tanuló személyisége. A korai iskolaelhagyás jelenségével való összefüggésben a pedagógus kulcsszereplő, szemléletbeli változásokra, a módszertani kultúra frissítésére feltétlenül szükség van, ugyanakkor a megoldás csakis tőle nem várható. Tapasztalat, sajnos, hogy a pedagógus hivatás presztízse messze elmarad az elvárhatótól, nincsenek a bérezésben olyan jelentős differenciálási lehetőségek, melyekkel a hátrányos, halmozottan hátrányos települések iskoláiban dolgozó pedagógusok anyagi megbecsülése biztosítható lenne az erkölcsi elismerés mellett.

Varga Aranka (2015) kutatótársaival általános iskolák hátrányos helyzetű cigány tanulóinak eredményességét vizsgálta. A vizsgálat aspektusa az volt, hogy az inklúzió megvalósulásának mely elemei vezetnek sikerre az említett populáció körében, melyek a sikeresség feltételei. A kutatásban 147 iskola vett részt. Kérdőívezés zajlott az intézményvezetők és a pedagógusok körében. A vezetők statisztikai adatokat szolgáltatottak, míg a pedagógusok személyes véleményt formálhattak meg. Az iskolák egyharmadában mélyinterjút is készítettek, és osztálytermi megfigyelést is alkalmaztak. Az eredmények alapján kategorizálták az iskolákat; sikeres, haladó, leszakadó és sikertelen kategóriákat alkalmazva. Az inkluzivitás megvalósításának útján sikeres iskolák ismérveiként a következőket állapították meg:

- a sikeres iskolákban a pedagógusok a sikertelenség okaként a külső tényezők mellett nagyobb szerepet tulajdonítottak a pedagógiai felkészültség mértékének, a felkészültség és a módszertani sokszínűség hiányának vagy meglétének.
- a sikeres iskolákban magasabb a főállású, és az egyetemi végzettséggel rendelkező pedagógusok száma, így az állandóság, az összeszokott szakmai team törvényszerűen alapot ad a sikerre.
- noha minden iskolában részt vettek a pedagógusok továbbképzéseken, a különbség a sikeres iskolák javára a tanultak hasznosításában, az alkalmazás gyakoriságában érhető tetten.
- a külső lehetőségek keresése, kihasználása szintén általános, a különbség a programok HH és HHH fókuszáltságának arányában van, a sikeres iskolákban magasabb.
- a sikeres iskolákban van gyermekvédelmi felelős, aki a napi problémákat, jelzéseket fogadja, lépéseket tesz, jelzéssel él, amennyiben szükséges.
- a partneri kapcsolatok száma sem mutatott jelentős eltérést az egyes csoportok között, a jellemző különbség abban látható, hogy a sikeresebb intézmények jobban tudnak élni a partneri támogatással, annak tartalmában és minőségében érnek el magasabb szintet.

2.3 Rendszerszintű szereplők

A rendszerszintű szereplők terén főként hiányos, akadozó működés jellemző, mely nem segíti hatékonyan a korai iskolaelhagyás, lemorzsolódás visszaszorítását.

A gyermekkor korai szakaszából fontos megemlíteni a **kora gyermek-kori ellátások hiányát**. Kereki (2017.) meghatározónak tartja a földrajzi helyzetet, a településtípust és a szociális hátteret. A szolgáltatáshoz való hozzáférés a hátrányos helyzetű régiókban, megyékben, a kistelepüléseken és a hátrányos helyzetű településeken alig vagy egyáltalán nem biztosított. Megoldásként a szolgáltatások helybe való eljuttatását említi. Szól arról is írásában, hogy magas a betöltetlen védőnői álláshelyek száma. A KSH 2016-os adatai szerint az országos érték 8,3%, viszont Jász – Nagykun – Szolnok és Nógrád megye ennek az értéknek kétszeresével a negatív győztes a szakemberhiány vonatkozásában. Mindezek a szakmai munka hiányosságait, az alacsony ellátás voltát eredményezik, s sok kisgyermek marad ki az adekvát ellátási formákból.

A hiányos, **akadozóan** működő **gyermekvédelmi jelzőrendszer** oka lehet a feladat- és felelősségi körök tisztázatlansága, nincsenek használatban egységes fogalom meghatározások, hiányos az információáramlás, a tagok között nincs folyamatos kapcsolattartás, a gyermekjóléti szolgálatok által tartott megbeszéléseken a tagok nem jelennek meg, esetleg félnek a felelősségtől, a jelzést követő negatív következményektől, kellemetlenségektől. (Bardóczi, 2013)

Pályaorientációs szolgáltatások hiánya még mindig okoz nehézségeket a rendszerben, szükségesek a fejlesztések mind infrastrukturális, mind pedig szakmai téren egyaránt.

Széles körben működik a **szegregáció**, az elkülönítés. Már meghatározó a lakóhely a különféle szolgáltatásokhoz való hozzáféréshez, a kis települések iskoláiban kedvezőtlenek az oktatási feltételek, alacsony az infrastruktúra szintje. Gyakori az osztályok összevonása, nem kielégítő a pedagógus ellátottság. A lemorzsolódó tanulók egy része már az általános iskolában eléri a **tankötelezettség felső korhatárát**, sokuk nem is jelentkezik középfokú intézménybe, vagy felvételt követően nem iratkozik be oda.

Különösen fontos a roma fiatalok esélyeire és az iskolarendszer egyenlőtlenségére is fókuszálnom írásomban. Kertesi Gábor és Kézdi Gábor (2016) munkájukban megállapítják, hogy a roma fiatalok körében az utóbb-

bi időszakban folyamatosan nő az általános iskolát befejezők, és valamely középiskolát elkezdők száma. Súlyos problémaként említik azonban, hogy minden második roma fiatal lemorzsolódik a középiskolában, és tartós munkanélküliként élnek, vagy rendszertelen foglalkoztatásból származó jövedelem biztosítja a megélhetést. A középiskolát elvégző roma fiatalok több, mint fele szakiskolát végez, kevesebb, mint egyötöde gimnáziumot. A nem roma népességben ez az arány fordítottnak jelenik meg. A lemorzsolódás oka a család szegénysége, illetve az általános iskola végére felhalmozódó ismerethiány. Ennek az ismerethiánynak az egyik oka a nevelési környezet szerény volta, pl.: nincs esti mese, nincsenek könyvek, internet hozzáférés a családokban. A másik ok a magyar iskolarendszer egyenlőtlensége. Az általános iskolák roma tanulóinak nagy része nehezen tanítható osztályokba koncentrálódik. Ennek a jelenségnek a szerzők szerint 2/3 részben lakóhelyi hátrány és szegénység, egyharmad részben pedig etnikai szegregáció az oka. Az utóbbi két szempontból is káros. Egyfelől hozzájárul a roma fiatalok iskolai lemaradásához, másfelől pedig támogatja az előítéletek fennmaradását. Minél nehezebb körülmények között él egy roma tanuló, annál valószínűbb, hogy ilyen osztályba kerül. Sajnálatos módon ez az etnikai szegregáció az utóbbi negyed évszázadban erősen nőtt, és jelenleg is növekszik. Az iskolai szegregálódásban a lakóhelyi egyenlőtlenségnek fontos szerep jut. Egyre több az olyan település vagy településrész, ahol a roma családok többségben élnek, így törvényszerű, hogy a körzeti iskola padjait nagy részben ők töltik meg. Továbbá ma Magyarországon tapasztalható az a jelenség is, hogy a hátrányos helyzetű roma családok gyermekei a helyi iskolába járnak, a magasabb iskolai végzettségű szülők pedig távolabbi, városi iskolákba íratják gyermekeiket.

Ezt a mai szabad iskolaválasztás és a folyamatosan csökkenő tanulólétszám lehetővé is teszi, sőt az iskolák válogathatnak a jelentkező diákok között. Rendszerszintű feladat az ilyen irányú szegregáció fékezése, a roma fiatalok végzettséghez jutásának segítése, munkaerőpiaci helyzetük javítása, a szegénység újratermelődésének csökkentése.

A hátrányos helyzetű településeken továbbá hiányoznak azok a tanulási lehetőségek, amelyek az iskolán kívüli ismeretszerzés, kapcsolatépítés színterei lehetnek. Ilyenek a könyvtárak, agórák, művelődési házak valamint az alapfokú művészeti iskolákat is ide sorolhatjuk.

3 Beavatkozás

A felnövekvő nemzedéknek nagy feladata van, versenyképesnek kell lennie. Új, megváltozott követelményekhez kell alkalmazkodnia, illetve nagy a valószínűsége annak, hogy más képességekre lesz szükség. Ennek előjelei már ma is mutatkoznak, főként a versenyszférában.

A davosi Világgazdasági Fórumon (WEF) a szakemberek 16 olyan képességet, készséget azonosítottak, amelyek a közeli jövő munkaerő – piacán elengedhetetlenek lesznek. A ma iskolapadban ülő diákok nagy része olyan munkakörben fog majd dolgozni, amelyek most még nem is léteznek, így a legfontosabb képesség, melynek ki kellene fejlődnie az iskolás évek alatt, az alkalmazkodóképesség. A gyorsan változó piac, iparágak, és a robotika ugrásszerű térhódítása radikális átalakulást jelez. A beazonosított képességek közül 12 olyan képesség, amely érzelmi jellegű, a közösségi és érzelmi tanulás során fejlődnek. Ezek az ún. lágy, „soft” képességek.

Három csoportra oszthatóak a jövő munkavállalóinak képességei, készségei:

- a) alapvető készségek – mindennapi feladatok során alkalmazzuk őket
 1. írástudás
 2. számolni tudás
 3. tudományos alapismeretek
 4. infokommunikációs technológiai alapképességek
 5. pénzügyi alapismeretek
 6. kulturális és polgári alapismeretek
- b) komplex kihívások megoldásánál használjuk őket:
 7. kritikai gondolkodás
 8. kreativitás
 9. interperszonális kommunikáció
 10. együttműködés
- c) jellembeli képességek csoportja:
 11. kíváncsiság
 12. kezdeményezőkézség
 13. határozottság, kitartás
 14. alkalmazkodás
 15. vezetéskézség
 16. társadalmi és kulturális tudatosság

A lágy készségek fiatal korban elsajátíthatóak az iskolában és az oktatáson kívüli színtereken. Jellemzően fejleszti ezeket a képességeket a csoportmunka, projektmunka, a kritikai gondolkodásnak való téradás, a párbeszéd prioritása. A nem formális tanuláson belül hatékony e téren a táborozás, kirándulás, sport, zenélés, valamint bármilyen furcsa is, de a problémamegoldó készséget és a komplex rendszerekben való gondolkodást kiválóan fejlesztik a videojátékok és a stratégiai játékok egy része.

Mindezek és a korábbi fejezetekben taglalt jelenségek miatt a beavatkozás egyre sürgetőbbé vált. A Stratégia a Tanács ajánlása alapján három fő beavatkozási területet határozott meg:

1. **prevenció (megelőzés):** ide olyan intézkedések sorolhatóak, amelyek még a probléma kialakulása előtt, annak elkerülése által csökkenti a korai iskolaelhagyás kockázatát.
2. **intervenció (beavatkozás):** azon reakciók és célzott támogatások összessége, melyek a jelzőrendszer jelzéseire adott válaszok, támogatások, melyekkel a lemorzsolódást próbálják elkerülni, ugyanis ezekben az esetekben a veszélyeztetettség ténye már fennáll
3. **kompenzáció (helyreállítás):** ezen intézkedések fő célja, hogy a már korai iskolaelhagyókat visszavezessék az iskolarendszerbe, vagy alternatív tanulási utakat felkínálva végzettséghez jutást tegyenek elérhetővé, így a munkaerő – piaci, és társadalmi integrációjukat segítik elő.

A beavatkozások többcélúak, csoportosíthatóak a célzott terület alapján, mint pl.: tanulmányi eredmény javítása, tanulói motiváció növelése, igazolatlan hiányzás csökkentése, szociális hátrányok kompenzálása, mentálhigiéné helyreállítása, befogadó együttnevelés kialakítása, tanulási és magatartási nehézségek kezelése, közösségfejlesztés.

Ezekhez a beavatkozásokhoz számos tevékenység rendelhető a sikeres megvalósítás szem előtt tartásával. Négy fő tevékenységcsoportot azonosítottak a Stratégiában a célcsoportok alapján.

1. **tanulói előrehaladást támogató tevékenységek**, melyeket az intézmények biztosíthatnak a tanulónak
2. **pedagógustámogató tevékenységek**, melyek főként pedagógiai – szakmai szolgáltató tevékenységek, az Oktatási Hivatal Pedagógiai Oktatási Központjai (POK) biztosítanak az érintett pedagógusoknak
3. **intézményvezetést támogató tevékenységek** szintén pedagógiai – szakmai szolgáltató tevékenységek nyújtása érintett intézményvezetők számára
4. **intézményi fejlesztést támogató tevékenységek**, ugyancsak az illetékes POK által, az érintett intézmények fejlesztését segítő tevékenységek

Dióhéjban nézzük meg, hogy az egyes tevékenységtípusok milyen konkrét tevékenységet jelenthetnek a gyakorlatban:

1. Tanulói előrehaladást támogató tevékenység lehet:

- egyéni készség- és képességfejlesztés egyéni fejlesztési terv kidolgozásával
- olyan tanórai tevékenységformák alkalmazása, melyek a kulcskompetenciákat fejlesztik
- tanórai keretek között tanulásmódszertani támogatás nyújtása
- olyan tevékenységek végzése, problémahelyzetek megoldása, melyek a mindennapi életben való eligazodást segítik
- munkavállaláshoz szükséges kompetenciák fejlesztése
- önismereti, szociális készségeket fejlesztő foglalkozások szervezése
- szükség esetén esetmegbeszélés kezdeményezése a gyermekvédelmi jelzőrendszeren belül
- a kortársaktól való tanulás lehetőségének előtérbe helyezése olyan módszerek megismertetése, melyek segíthetik a konfliktuskezelő képesség kialakulását
- bűnmegelőzési foglalkozások szervezésével a kriminalisztika körébe kerülés prevenciója
- szenvedélybetegségek kialakulásának megelőzését szolgáló foglalkozások, előadások szervezése
- stb.

2. Pedagógustámogató tevékenységek közé sorolható:

- az egyéni fejlesztési terv kidolgozásához szaktanácsadói konzultáció igénybe vétele
- hatékony tanuló – megismerési eszközök és módszerek megismertetése, felkészítés használatukra
- témaspecifikus képzések és műhelyfoglalkozások biztosítása
- workshopokon való részvétel biztosítása, ágazatközi szakemberekkel való találkozók szervezése

3. Intézményvezetést támogató tevékenységek körébe tartozik:

- a korai jelző- és pedagógiai támogató informatikai rendszer működtetésének segítése
- intézményi jó gyakorlatok ismertetése
- az érintett tanulók számának csökkentése érdekében pedagógiai eszközök, módszerek terjesztése, a helyi sajátosságoknak megfelelő módszer, eszköz kiválasztásának segítése
- vezetői együttműködések támogatása

4. Intézményi fejlesztést támogató tevékenységek

- a korai jelző – és pedagógiai támogató informatikai rendszerben rögzített adatok értékelésének, elemzésének segítése
- az országos kompetenciamérés eredményeinek alapján intézkedési terv készítésének és megvalósításának segítése
- intézmény- és szervezetfejlesztési tanácsadás, intézményi szintű módszertani eszközök adaptációjának segítése
- a tanulói előrehaladást támogató esetmegbeszélések szervezése, partnerek bevonása szerepelhet a támogató tevékenységek között, de az igényeknek megfelelően a szolgáltatást végző POK a megfelelő támogatási módot biztosítja, szolgáltatásának körét folyamatosan bővíti az igények figyelembe vételével.

4 A gyermekvédelmi jelzőrendszer és szerepe a korai iskolaelhagyás elleni stratégiában

Az iskolai lemorzsolódás hosszú és összetett – egyéni életutakkal leírható – folyamat. Számos kutatási eredmény és a megosztott következtetések azt igazolják, hogy a megelőzés csak ágazatközi együttműködésben és minél korábbi beavatkozás során valósítható meg. Mindenképpen szükségét érzem, hogy e kiadvány részeként kitérjek a gyermekvédelmi jelzőrendszerre, mert megfelelő működése jelentősen hozzájárulhat a végzettség nélküli iskolaelhagyás, a lemorzsolódás csökkentéséhez.

A Gyvt. 17.§ (1) felsorolja azon intézményeket, amelyek a gyermekvédelmi rendszerhez kapcsolódó – a gyermek családban történő nevelkedésének elősegítése, a gyermek veszélyeztetettségének megelőzése és megszüntetése érdekében – feladatot látnak el.

- „a) az egészségügyi szolgáltatást nyújtók, így különösen a védőnői szolgálat, a házi orvos, a házi gyermekorvos,
- b) a személyes gondoskodást nyújtó szolgáltatók,
- c) a köznevelési intézmények,
- d) a rendőrség,
- e) az ügyészség,
- f) a bíróság,
- g) a pártfogó felügyelői szolgálat,
- h) az áldozatsegítés és a kárenyhítés feladatait ellátó szervezetek,
- i) a menekülteket befogadó állomás, a menekültek átmeneti szállása,
- j) az egyesületek, az alapítványok és az egyházi jogi személyek,
- k) a munkaügyi hatóság,
- l) a javítóintézet,
- m) a gyermekjogi képviselő,
- n) a gyermekvédelmi és gyámügyi feladatkörében eljáró fővárosi és megyei kormányhivatal,
- o) az állam fenntartói feladatainak ellátására a Kormány rendeletében kijelölt szerv.”

Néhány mondatban nézzük meg, hogy az egyes tagok milyen jelentőséggel és lehetőségekkel bírnak a jelzés folyamatában. Azokat a jelzőrendszeri tagokat szeretném jobban megvilágítani, melyek képviseltetik magukat az ágazatközi megbeszéléseken, melyet a helyi önkormányzatok családsegítő- és gyermekjóléti szolgálatai szerveznek, és működtetnek.

4.1 Családsegítő- és gyermekjóléti szolgálatok

Működésüket a 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szabályozza. A gyermekjóléti szolgálat egyik fő feladata az említett jelzőrendszer működtetése, minden olyan tag bevonásával, akik a jogszabályban szerepelnek, és a településen működnek. Jogszabályi előírásnak megfelelően évente legalább hat alkalommal szakmaközi esetmegbeszélést tart előre meghatározott témakörben. Évente értékeli a jelzőrendszer munkáját a jelzőrendszeri tagok beszámolóí alapján, és gyermekvédelmi tanácskozás keretében elkészíti az adott év jelzőrendszeri tevékenységi tervét, melyben rögzítik a szakmaközi találkozó dátumát és konkrét témáit, továbbá a hatékonyabb együttműködés fejlesztésére is javaslatok születhetnek.

Másik fő terület a jelzések fogadása. Jelzés érkezhethet jelzőrendszeri tagtól, lakosságtól. Formáját tekintve történhet személyesen, írásban vagy telefonon. A jelző kérheti személyének titkosított kezelését. A személyesen és telefonon történő jelzésre krízishelyzet esetén azonnal reagálnak, de a jelzést utólag írásban is szükséges megtenni. A jelzések típusát tekintve gyakori a hiányzás, az elhanyagolás, magatartási problémák, szülői életvitel, anyagi helyzet, melyek mindegyike hosszas fennállás esetén vezethet korai iskolaelhagyáshoz. A jelzést követően minden esetben a családdal felvételre kerül a kapcsolat, melynek formája a családlátogatás. A tapasztalatokról a jogszabályban előírt adatlapon történik a visszajelzés. A probléma súlyosságától függően a veszélyeztetettség megszüntetése érdekében az egyszeri családlátogatástól a gondozásba vételig terjedhet a szakmai munka. A veszélyeztetettség súlyosságától függően összehívásra kerülhet esetmegbeszélés, ahol a család kivételével minden olyan szakember jelen van, aki a családdal kapcsolatban áll, és a probléma feltérképezéséhez, megoldásához segítséget tud nyújtani. Ebben az esetben a csa-

lád nyilvántartásba kerül, együttműködési megállapodást köt a szolgálat családsegítője és a szülők. Ennél magasabb fórum az estkonferencia, ahol a szakembereken kívül a család is jelen van, és a család- és gyermekjóléti központ esetmenedzsere is részt vesz. Ekkor már hatósági intézkedésre kerül sor, mely lehet védelembe vétel, vagy nevelésbe vétel. Krízis esetén ideiglenes hatályú elhelyezésre tesznek javaslatot. Az esetmegbeszélések és esetkonferenciák után a családok gondozásba kerülnek, melynek célja szintén a veszélyeztetettség megszüntetése.

A szolgálat prevenciók tevékenységet is végez, amennyiben kapacitása engedi. Ilyen lehet klubfoglalkozások, életvezetési és egyéb tanácsadó csoportok működtetése, melyek hozzájárulhatnak a későbbi veszélyeztetettség kialakulásának elkerüléséhez. A családgondozó szakemberek szerint Magyarországon kevésbé jellemző a családokban a problémák felismerése, felvállalása és a szakmai segítség kérése a megfelelő fórumokon.

4.2 Védőnők és gyermekorvosok

A védőnők és gyermekorvosok a jelzőrendszer fontos tagjai. A védőnői hálózat több mint száz éve áll a gyermek- és családvédelem szolgálatában, folyamatos megújulás jellemzi, mellyel a társadalom igényeihez, elvárásaihoz igazodik, s az aktuális jogszabályi környezetnek is megfelelően működik. Szerteágazó kapcsolati hálóval rendelkezik, melynek révén ki tudja fejteni tevékenységét.

Feladatai közé tartozik a nővédelem, a várandós-és gyermekágyas anyák gondozása, gyermekek gondozása születéstől a tanköteles kor végéig illetve a komplex családgondozás is. Intézményükön kívül megjelennek a családok otthonában, intézményekben – kórházak, szociális és köznevelési intézmények - egyaránt. Prevenciók és felvilágosító tevékenységeik révén, a jelzőrendszer többi tagjával együttműködve járulnak hozzá a gyermekek, fiatalok és családok testi, lelki és szellemi jóllétének segítéséhez.

Témánk szempontjából elsődlegesen fontos a védőnők preventív tevékenysége, melyet már a várandósság ideje alatt, a terhesség során kifejtethet. Tanácsaikkal, felvilágosításaikkal, a kismama látogatásával irányt tudnak mutatni a gyermekvárás és gyermeknevelés helyes körülményeire, a kellő szülői attitűdre. A kisgyermek megszületése után rendszeres látogatásaikkal a családnál, illetve a védőnői szolgálatban végzett szűrővizsgálatok révén gyűjtenek szisztematikusan információt a gyermek

fejlődéséről, az azt segítő, esetleg hátráltató vagy veszélyeztető tényezőkről. Tapasztalataik alapján ellátják a szülőket tanácsokkal, küldik az egészségügyi szakellátás megfelelő területére, illetve veszélyeztető körülmény tapasztalásakor jelzéssel élnek a megfelelő társterület felé, mely lehet a családsegítő – és gyermekjóléti szolgálat, rendőrség.

Abban az esetben, ha a kisgyermek fejlődése eltérő ütemet, nagyobb mértékű elmaradást mutat, úgy a szakorvos felé történő irányítás mellett a kisdéd 18 hónapos koráig irányíthatja a területileg illetékes pedagógiai szakszolgálathoz is, ahol a rendelkezésre álló szakorvosi dokumentáció alapján szakértői vélemény készül. Erről a pedagógiai szakszolgálatokról szóló részben bővebben olvashatnak. Mint ahogyan fentebb említésre került, a védőnők a gyermekek életét tankötelezettségük végéig kísérik, így tehát az intézményes nevelés éve alatt is rendszeresen végzik a szűrővizsgálatokat, folytatnak tanácsadást.

4.3 Bölcsőde

A bölcsőde lehet a kisgyermek intézményes nevelésének első állomása. A bölcsődei gondozás, nevelés célja a 0-3 éves életkorú gyermekek gondozása, nevelése a családdal együttműködve, személyiségük kibontakoztatásának elősegítése. Bölcsődei ellátás működhet hagyományos, önkormányzati bölcsődében, mini-, családi- és munkahelyi bölcsődében. Az ellátás feladata a gyermek testi és pszichés szükségleteinek kielégítése, a fejlődés elősegítése. A fejlődéshez szükséges egészséges és biztonságos környezet megteremtése mellett az elsődleges szükségletek egyéni igények szerinti kielégítése is feladata a bölcsődei ellátásnak. A gondozó szakemberek a napi tevékenységek során folyamatosan figyelemmel kísérik a kicsik fejlődését, informálják a szülőket a tapasztalataikról, jelzéssel lehetnek az esetlegesen tapasztalt eltérő fejlődésről mind a szülő, mind pedig a látogató gyermekorvos, illetve a területileg illetékes családsegítő – és gyermekjóléti szolgálat felé is.

Észrevételeik időbeni jelzése hozzájárulhat a kisgyermek későbbi életútjának megkönnyítéséhez. A bölcsődék ilyen irányú preventív tevékenysége kiemelt fontosságú.

4.4 Köznevelési intézmények

Az Nkt.69.§(1) f) pontja rendelkezik arról, hogy a köznevelési intézmény vezetője felel a gyermek – és ifjúságvédelmi feladatok megszervezéséért és ellátásáért, a gyermekvédelmi jelzőrendszernek a köznevelési intézményhez kapcsolódó feladatai koordinálásáért. Az intézmények ennek a szabályozásnak a stratégiai dokumentumaikban tesznek eleget, melyeket rendszeresen felülvizsgálják. A megvalósítás tervezése és az elvégzett feladatokról való összegzés pedig az éves beszámolóokban kerül rögzítésre.

A végzettség nélküli iskolaelhagyás egyik legfontosabb – köznevelési intézményben dolgozó - szereplői a **Pedagógusok**. A szülői ház mellett ők vannak a legközelebbi kapcsolatban az intézményes nevelésben részesülő gyermekekkel, tanulókkal. Helyzetük és munkájuk az utóbbi évtizedben egyre összetettebbé válik. Több olyan helyzetet, problémát is orvosolniuk kell a szakmai helytállás mellett, melyek az óvoda, iskola falain kívül gyökereznek, és a lemorzsolódás folyamatát generálják, illetve fenntarthatják egészen az iskola idő előtti elhagyásáig. A pedagógus számára egyfelől nagy felelősség, ugyanakkor lehetőség is a lemorzsolódás megelőzése. A jelzőrendszerrel kapcsolatban számunkra most tudatos megfigyeléseik, a tanulók viselkedésében megjelenő szokatlan, addig nem jellemző változásokra való felfigyelés, az osztály- és iskolaközösségben manifesztálódó csoportdinamikai változások észlelése, és az ezekre adott válaszok a fontosak. A gyakorlat szerint alkalmazott módszereik között lehet az elbeszélgetés a tanulóval, tanulókkal, a családlátogatás, a szülők tájékoztatása, a csoport rendszeres szociogrammal történő monitorozása stb. Az intézményekben minden pedagógus felelőssége a gyermekvédelmi munka, jelzési kötelezettségük van, sőt a témánk körébe tartozó esetekben a jogszabály a titoktartási kötelezettségük alól is felmenti őket. Azok a problémák, melyek az intézmény falain belül teljes mértékben nem orvosolhatóak, a jelzőrendszer tagjaival való szakmaközi megbeszéléseken, zártabb esetmegbeszéléseken, esetkonferenciákon kerülhet górcső alá, ahol lehetőség nyílik az együttműködés által a hatékonyabb és sikeresebb megoldási mód, eljárás kiválasztására.

4.5 Rendőrség

A Rendőrségről szóló törvény szerint a bűnmegelőzési tevékenység súlyponti kérdése a család-, gyermek- és ifjúságvédelem. Az ifjúságvédelem kiterjed a gyermekkorúak (14 éven aluliak) és a fiatalkorúak (14-18 év közöttiek) csoportjára. A fiatalok fokozott védelme érdekében fő feladataik közé tartozik:

- a felvilágosítás
- az útmutatás az elkövetővé vagy sértetté válás elkerülése érdekében
- a szenvedélybetegségek káros hatásairól történő felvilágosítás
- a szórakozóhelyek beszélyhelyzeteinek tudatosítása
- az áldozatvédelem
- az együttműködés a fiatalok védelmére rendelt intézményekkel

Tevékenységeiket önállóan és a jelzéssel élő intézménnyel közösen is kifejtheti.

Fiatalkorúakkal való munkájukról, feladataikról bővebben olvasható a www.bunmegelozes.eu oldalon.

4.6 Pedagógiai szakszolgálat

A pedagógiai szakszolgálatok alkalmazottait a gyermekekkel, tanulókkal és családjaikkal való foglalkozás során ugyan titoktartási kötelezettség köti, de veszélyeztető helyzet esetében kötelesek a megfelelő fórumon jelzéssel élni, és a veszélyeztetettség megszüntetésében, amennyiben releváns, együttműködni.

5 A pedagógiai szakszolgálatok a lemorzsolódás elleni stratégiában

Részletesebben, mégis dióhéjban arról, hogyan járulnak hozzá a pedagógiai szakszolgálatok a korai iskolaelhagyás elleni küzdelemhez. A nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC törvény 18.§ (1) bekezdése kimondja, hogy a szülő és a pedagógus nevelő munkáját, valamint a nevelési – oktatási intézmény feladatainak ellátását pedagógiai szakszolgálat segíti. A pedagógiai szakszolgálatok feladatellátása több területre terjed ki, feladatával, működésével kapcsolatos szabályozást miniszteri rendelet rögzíti. Az ellátott feladatok a következők: gyógypedagógiai tanácsadás, korai fejlesztés és gondozás; szakértői bizottsági tevékenység; nevelési tanácsadás; logopédiai ellátás; továbbtanulási, pályaválasztási tanácsadás; konduktív pedagógiai ellátás; gyógytestnevelés; iskolapszichológiai, óvodapszichológiai ellátás; kiemelten tehetséges gyermekek, tanulók gondozása.

A **korai fejlesztés és gondozás** komplex tevékenység, a korai intervenció egyik alappillére. Tevékenységei a komplex gyógypedagógiai, konduktív pedagógiai tanácsadás, a kognitív, a szociális, a kommunikációs és a nyelvi készségek fejlesztése, a mozgásfejlesztés és a pszichológiai segítségnyújtás. Nem önállóan fejt ki hatását, társszakmák szakembereivel együttesen munkálkodnak a közös célon, hogy a 0 - 6 éves, még köznevelési intézménybe nem járó kisgyermekeket és családjaikat segítse. A minél korábbi beavatkozás a későbbi problémáknak gátat szabhat, így a korai fejlesztés méltán említhető a szakszolgálati tevékenységek közül prevenció- és intervenció specifikus ellátásként. A kisgyermek korai fejlesztésére a járási vagy a megyei szakértői bizottság tesz javaslatot. Járási szakértői bizottság azokban az esetekben, amikor a kisgyermek 18 hónapnál fiatalabb, és megfelelő orvosi dokumentációval is rendelkezik. Ekkor a dokumentumok áttekintése, elemzése adja a szakértői vélemény alapját. Súlyosabb esetekben, illetve a kisgyermek 18 – 36 hó közötti életszakaszában a megyei szakértői bizottság jogosult a vizsgálat lefolytatására, szakértői vélemény készítésére és a felülvizsgálatra is. A szakértői véleményben megfogal-

mazott fejlesztések megszervezése a járási pedagógiai szakszolgálatok feladata, történhet a szakszolgálatban, bölcsődében, illetve a gyermek otthonában. A szakszolgálatokban – bár felszereltségük nagyon eltérő lehet – számos terápia típus végzésére van lehetőség. A terápia k mind egyike azt a célt szolgálja, hogy a kisgyermek hátrányait minél hamarabb „behozza”, a későbbi, másodlagos, harmadlagos sérülések kialakulása megelőzhető vagy legalábbis hatásuk mérsékeltebb legyen. Törekszünk arra, hogy a szülők támogatást és felkészítést kapjanak a gyermekükkel való otthoni foglalkozáshoz, tanácsokkal legyenek gazdagabbak a mindennapi problémák megoldása terén. Továbbá elengedhetetlen feladat a gyermek és a család társadalmi reintegrációjának segítése, ennek érdekében a társszakmák képviselőivel is aktív az együttműködés.

Az imént szó esett szakértői véleményről, melyet **szakértői bizottsági tevékenység** feladatellátásban készítene a bizottságok. A szakértői bizottságok működésére, a folyamatszabályozásra teljességében nem kívánok kitérni, ám a megértés segítése érdekében mégis érintek néhány fontos elemet. A 15/2013.(II.26.) EMMI rendelet 7. § (1) kimondja, hogy a szakértői bizottság szakértői véleményt készít:

- az iskolába lépéshez szükséges fejlettség megállapítása
- a beilleszkedési, tanulási, magatartási nehézség megállapítása vagy kizárása
- sajátos nevelési igény megállapítása vagy kizárása céljából

A rendelet a vizsgálatok komplexitását is szabályozza. A vizsgálatok alapján készült szakértői vélemény a diagnózison és az intézményes nevelés javaslatán túl részletesen tartalmazza a javasolt fejlesztési területeket, s annak megfelelő korszerű eljárásokat és szakirodalmat is, melyet az ellátó intézmény (óvoda, iskola, pedagógiai szakszolgálat) fejlesztést végző szakembere felhasznál(hat), alkalmaz(hat) az egyéni fejlesztési terv elkészítése és megvalósítása során. A pedagógiai szakszolgálatok ezen feladatellátása tehát szintén sorolható a korai iskolaelhagyás, a lemorzsolódás mérséklése szempontjából a megelőzés és a beavatkozás tevékenységei közé egyaránt. Tény, hogy a fejlesztés megvalósítása a köznevelési intézményekben zajlik, mégis a siker egy szelete a diagnosztikai jogot és felelősséget birtokló pedagógiai szakszolgálaté. Ugyanakkor számos helyzetben az ellátásban is részt vesznek a szakszolgálatok gyógypedagógusai, konduktorai másodállásban, mert az ellátó intézmények nem tudják maradéktalanul biztosítani a szükséges szakembert saját humánerőforrásukból.

Elérkeztünk a **nevelési tanácsadás** területéhez. A már említett EMMI rendelet 24. § (1) pontja rögzíti a nevelési tanácsadás feladatát:

- „a) a szülővel az első problémafeltáró beszélgetés lebonyolítása, a gyermek, a tanuló adaptív viselkedésének, szociális érettségének felmérése, ennek eredményeképpen tanácsadásban részesítés vagy a szakszolgálati ellátásba vétel szükségességének meghatározása,
- b) az Intézmény nevelési tanácsadás feladatának keretében ellátásban részesülők esetében segítség nyújtása a gyermek családi-, és óvodai neveléséhez, a tanuló iskolai neveléséhez és oktatásához, ha a gyermek, tanuló egyéni adottsága, fejlettsége, képessége, tehetsége, fejlődésének üteme indokolja,
- c) pszichés állapot feltárását célzó vizsgálat végzése és szakértői vélemény készítése a szülő, a jogszabályban meghatározott esetben a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény hatálya alá tartozó gyermekvédelmi szakellátást, gyermekjóléti alapellátást végző intézmények kérésére, azzal, hogy gyermekvédelmi szakellátást, gyermekjóléti alapellátást végző intézmények kérésére végzett vizsgálat nem irányulhat a szülői nevelési alkalmasság értékelésére,
- d) a prevenciók tevékenység keretében
 - da) együttműködik a védőnői és gyermekorvosi hálózattal, a gyermek korai fejlődési időszakában teljes körű családi mentálhigiénés intervenciót biztosíthat,
 - db) az óvodai nevelésben részesülő, negyedik életévüket betöltött gyermekek körében a tanulási és beilleszkedési nehézségek megelőzése céljából - a szülő előzetes hozzájárulásával - szűrést végezhet.”

Már maga a jogszabályi szöveg számos olyan fogalmat, kifejezést tartalmaz, mely a korai iskolaelhagyás elleni stratégia feladatainak megvalósulása szempontjának megfelel. A pszichés gondozáson, tanácsadáson kívül a db) pont alapján végezhető szűrés alapján a szakszolgálati nevelési tanácsadás keretén belül preventív jelleggel ún. részképesség – fejlesztő terápiákat is végeznek a szakszolgálatok. Ezek a terápiák lehetnek egyéniek, csoportosak, történhetnek a szakszolgálatban, vagy a gyermek nevelési intézményében.

Az alkalmazott módszerek, eljárások nagyon változatosak, a szakember képzettsége, a rendelkezésre álló eszközkészlet szabhat határt a fejlesztés

tartalmának. A tapasztalatok azt mutatják, hogy ezek a terápiák kedvezően hatnak az óvoda – iskola átmenet sikerességére, megelőzhetőek általuk az olvasás, írás és számolás nehézségeinek, zavarának kialakulása, sőt a beilleszkedési nehézségek is csökkenthetőek. A gyermek fejlődése testi, szellemi, lelki fejlődése érdekében e területen is fontos az együttműködés a szülővel és a pedagógussal.

Az ember sajátos képessége a kommunikáció egyik megnyilvánulási formája a beszéd. A mai rohanó világban, a multimédiás eszközök terjedésével, a mozgásra fordított idő beszűkülésével, a szülők leterhelődésével párhuzamosan egyre több a megkésett beszédfejlődésű, valamint a makacs, sok hangcsoportra kiterjedő beszédhibával élő kisgyermek. Velük, az ő problémájuk enyhítésével, megszüntetésével foglalkozik a **logopédiai ellátás**, mint szakszolgálati tevékenység. Jogszabályi előírásnak eleget téve a SZÓL-e? szűrőeljárás kerül alkalmazásra az 5. életévüket betöltött óvodás gyermekek esetében, melynek során fény derülhet artikulációs problémára, a nyelvi fejlettség illetve az olvasás – íráskészség elmaradására, vagy ezek kombinációjára. Az utóbbi években a 3 évesek ún. KOFA szűrése is megtörténik, amely a szókincs, mondatalkotás és nyelvhasználat vizsgálatára terjed ki. Részletes logopédiai vizsgálatot követően a gyermek nevelési intézményében vagy a szakszolgálatban ambuláns jelleggel történik a logopédiai terápia heti rendszerességgel a jogszabályi előírásoknak megfelelően. Célunk a megkésett beszédfejlődésű gyermekeknél a beszédindítás segítése, az iskolába készülő gyermekeknél pedig a tiszta, grammatikailag helyes beszéd kialakítása, valamint a beszédfejlődési probléma talaján kialakuló olvasási-, írási-, számolási nehézség, esetleg zavar prevenciója. Tehát a logopédiai ellátás is jelentősen részt vesz mind a megelőzés, mind pedig a beavatkozás folyamatában, segíti a sikeres óvoda – iskola átmenetet, és a iskolás ismeretek eszközszintű alkalmazásának elsajátítását is.

A következő szakszolgálati feladatellátási terület szintén kulcsterülete lehet a korai iskolaelhagyás megelőzésének. A 15/2013.(II.26.) EMMI rendelet 26. § (1) értelmében „az Nkt. 18. § (2) bekezdés e) pontja szerinti **továbbtanulási, pályaválasztási tanácsadás** feladata a tanuló adottságainak, tanulási képességének, irányultságának szakszerű vizsgálata, és ennek eredményeképpen iskolaválasztás ajánlása. A tanácsadás során figyelembe kell venni a tanuló személyes adottságait és érdeklődését.

(2) A továbbtanulási, pályaválasztási tanácsadás keretében nyújtott tájékoztatás elősegíti a tanuló pályaválasztását, figyelembe véve az egyé-

ni tulajdonságokat és a foglalkoztatási lehetőségeket, ennek érdekében kapcsolatot tart a foglalkoztatási pályaválasztási tanácsadóval, valamint a tehetséggondozó hálózattal.

(3) A továbbtanulási, pályaválasztási tanácsadó a javaslatait a tanuló meghallgatása, szükség szerinti vizsgálata és az érintett pedagógusok véleménye alapján alakítja ki.

(4) A továbbtanulási, pályaválasztási tanácsadás pedagógiai, pszichológiai, egészségügyi tájékoztatással, kiadványokkal segíti az iskolai pályaeorientációs tevékenységet.

(5) A továbbtanulási, pályaválasztási tanácsadási feladatokat az Intézmény székhelyintézménye, illetve megyei, fővárosi tagintézménye, megyei, fővárosi működési körzettel látja el.”

A pályaválasztási tanácsadás tehát olyan személyes tanácsadás, feltáró beszélgetés, amely a fiatalok iskolaválasztással kapcsolatos elképzeléseinek átgondolásában segíti. Figyelembe veszik a pályaválasztás előtt álló személyes erőforrásait, feltérképezésre kerülnek erősségeik és gyengeségeik is. Mindezeket összevetve a tanácsadó szakember és az igénybe vevő fiatal együtt értékeli az elképzelések és a kínálat illeszkedését, a harmonizáció mikéntjét.

Célcsoportja az általános iskolák felső tagozatának azon tanulói, akiknél még nem alakult ki a pályaválasztási érdeklődés. Ők főként sajátos nevelési igényűek, vagy beilleszkedési, tanulási, magatartási nehézséggel küzdenek. Esetükben fontos a jól átgondolt döntés az iskolaválasztáskor, mert a nem kellő körültekintéssel történő választás iskolaváltogatáshoz, sikertelenséghez, lemorzsolódáshoz vezethet. Segítséget kaphatnak a szakszolgálatokhoz fordulóknak fakultációválasztás és érettségit követő továbbtanulás kérdéseiben is.

A **konduktív pedagógiai ellátás** célcsoportját azok a gyermekek és fiatalok alkotják, akik 6 hó és 18 év közöttiek, ép értelműek, de mozgásukban sérültek, sajátos nevelési igényüket a szakértői bizottság állapítja meg. Az ő esetükben fontos egészséges énképük, önbizalmuk kialakítása, erősítése, állapotuk elfogadása, illetve a fejlesztés sikerében való bizalom. Fontos a kliens, szülő és a szakember közötti kapcsolat, a kölcsönös bizalom. Az optimális fejlesztés eredményeképpen, mely pszichés gondozással is kiegészülhet, sikeres lehet a tanuló iskolai pályafutása.

A **gyógytestnevelést** szakorvosi szűrővizsgálat, javaslat alapján lehet igénybe venni. Célja a mozgásszervi panaszokkal küzdő, a testi képességekben visszamaradó tanulók panaszainak csökkentése, illetve

megszüntetése a testnevelés eszközeivel annak érdekében, hogy teljes felnőtt életet élhessenek, és a munkaerőpiacon ne kerüljenek hátrányba, versenyképesek maradhassanak.

Iskolapszichológiai, óvodapszichológiai ellátás is folyik a pedagógiai szakszolgálatokban, mely ugyancsak jelentős mértékben hozzá tud járulni a lemorzsolódás megelőzéséhez. Ez a feladatellátási típus koordinációs feladatot jelent a szakszakszolgálat pszichológusa számára. A jobb rálátás érdekében néhány mondatban ismertetem a köznevelési intézményekben dolgozó óvoda- és iskolapszichológusok tevékenységét. Az óvoda- és iskolapszichológusi ellátás célja kettős. Az egyik a megelőzés, a másik pedig a segítségnyújtás. A köznevelési intézményekben dolgozó pszichológusok abban tudják segíteni a gyermekeket, tanulókat, hogy sikeresebben tudjanak alkalmazkodni az intézményi elvárásokhoz, valamint az intézmény jobban figyelembe tudja venni az oda járók egyéni érdekeit. Sajnos Magyarországon ezen a területen is szakember hiány mutatkozik, így sok esetben a pedagógiai szakszolgálatok nevelési tanácsadásán jelennek meg a kliensek szüleikkel, illetve fordulnak hozzájuk pedagógusok tanácsért. Az óvoda- és iskolapszichológus a gyermekek ellátása során - mely nem terápiás ellátás - preventív szűrést, egyéni diagnosztikát és tanácsadást végez, csoport- és osztálykeretben mentálhigiénés foglalkozásokat tart. A pedagógusokkal való együttműködés keretén belül lehetőség van egyéni és csoportos konzultációra, esetmegbeszélésre, megjelenhet nevelőtestületi értekezleteken, és továbbképzéseket is tarthat. A szülőkkel végzett munka tartalmazhat egyéni nevelési tanácsadást, diagnosztikus interjút, lehetőséget ad tematikus szülőcsoport szervezésére, fogadóórakon és szülői értekezleteken is megjelenhet. A pedagógiai szakszolgálat koordinátora a köznevelési intézményben dolgozó pszichológust konzultációval segíti, esetvezetési segítséget nyújt, közreműködik tanári képességfejlesztő csoportfoglalkozások megszervezésében, megvalósításában. Az intézmény pedagógusai számára egyéni tanácsadás és konzultációs lehetőséget biztosít. Abban az esetben, ha a szakszolgálathoz fordul a szülő gyermekével segítségért, a titoktartás betartása mellett konzultál a kliens intézményének pszichológusával. Amennyiben a köznevelési intézmény nem rendelkezik pszichológussal, kérheti a szakszolgálattól a jogszabálynak megfelelően az ellátási igény kielégítését.

Az olvasók zömének ismeretségi körében biztos van olyan személy, aki egy vagy több területen kifejezetten jó, mégsem végezte el a középiskolát. Többször váltott iskolát, magatartása kirívó volt, nem a képessé-

geinek megfelelően teljesített, sokat „lógott” az iskolából, s a közvetlen környezete tehetetlen volt. Valószínű, hogy ez az ismerős tehetséges, de nem ismerték fel, nem kapott időben segítséget, így lemorzsolódott. A **kiemelten tehetséges gyermekek, tanulók gondozása** feladatellátás terén a szakszolgálat szakemberei – tehetségfejlesztő és pszichológus – a tanuló adottságainak, képességének irányultságának szakszerű vizsgálatát végzik, melynek eredményeképpen tehetséggondozást ajánlhatnak. A tehetségkoordinátor és a tehetséggondozó szakember munkájával hozzájárulhat a korai iskolaelhagyás mérsékléséhez, a lemorzsolódás csökkentéséhez. Sokféle tehetségtípus létezik, de van néhány, amely különösen veszélyeztetett lehet a lemorzsolódással. Témánkkal összefüggésben Dr. Gyarmathy Éva (2015) által leírt tehetségtípusok közül négyet emelnék ki.

Ellenszegülő, kihívó tehetség: önfejűek, sokszor keverednek konfliktusba, szinte keresik ezeket a helyzeteket. Lázadók, a szabályoknak ellenszegülnek, ugyanakkor jelentős önértékelési problémáik vannak, és gyenge önkontrollal bírnak. Kevés számukra a jutalom, a dicséret. Jellemvonásaik alapján rendkívül hajlamosak a lemorzsolódásra. Nehéz őket segíteni, főként mentor, vagy referenciaszemély tudja őket irányítani, támogatni.

Rejtőzködő tehetség: leginkább középiskolás lányok ők, akik nehezen vonhatóak be tehetségprogramokba, képességeiket elnyomják, nem mutatják meg. Nagy kontraszt az esetükben, hogy lányként sok a konfliktusuk a szülőkkel és a pedagógusokkal is.

Lemorzsolódó tehetség: számukra az iskola többnyire ellenséges közeg. Érdeklődésük tárgya gyakran iskolán kívüli. Nagyon sokat hiányoznak, ők is önértékelési problémákkal küzdenek, gyakran megsértődnek. Nem ritka a visszahúzó, depresszív magatartású sem közöttük. Nagymértékben kitettek a lemorzsolódásnak, körükben gyakori a korai iskolaelhagyás.

Kettős különlegességgel rendelkező tehetségek: bármely fogyatékosság, tanulási zavar vagy nehézség mellett párhuzamosan megjelenő tehetség. Nehéz felismerni és kezelni is, könnyen csak problémásként tekintenek rájuk. Gyakran boldogtalanok, önértékelési problémákkal ők is küzdenek. Lemorzsolódhatnak.

A pedagógiai szakszolgálatok ezeknél a kiemelt tehetségtípusoknál segítséget nyújthatnak a felismerésben, az azonosításban, majd a pedagógusok gondozói tevékenységét tanácsadással, konzultációkkal tudják támogatni. Az önértékelési problémák a helyes támogatás mellett maguktól

is rendeződhetnek, de pszichológiai tanácsadással, önismereti csoportokban való részvétellel a szakszolgálat pszichológusa is támogatást nyújthat. Lehetőség van szülőcsoportok, egyéni tanácsadások igénybe vételére is. A cél a gyermek, tanuló egyéni útjának támogatása, a sikeres pályaválasztás segítése, a képességeinek és érdeklődésének megfelelő végzettség megszerzése, éppen ezért a tehetséggondozás szoros kapcsolatban áll a pályaválasztással.

6 Ajánló

A következőkben néhány olyan prevenciós és intervenciós lehetőséget szeretnék bemutatni, melyek alkalmasak lehetnek arra, hogy hosszú távon a lemorzsolódás folyamatát mérsékeljék, minél kevesebb fiatal hagyja el az iskolát középfokú végzettség nélkül.

Biztos Kezdet Program és Gyerekházak

<https://www.palyazat.gov.hu/download.php?objectId=28352>

Prevenációs program, melynek elsődleges célja a korai esélyegyenlőség megteremtése azon családok gyermekei számára, akik eltérő élethelyzetből, hátrányból indulnak képességfejlődésük útján. A programban részt vevő hátrányos helyzetű családok gyermekei lehetőséget kapnak arra, hogy nehézségeiket, esetleges eltérő fejlődésmenetüket időben felismerjék, és korai, célzott fejlesztéssel a későbbi problémákat, tanulási nehézségeket, zavarokat megelőzzék. A programon belül Gyerekházzal pótolják a településen hiányzó szolgáltatásokat, bölcsődét. A programban együtt dolgozik a leendő szülő, szülő a gyermekével a szakemberek irányítása mellett, így elősegítve a kellő testi, szellemi, lelki és szociális fejlődést. A program rövidtávú céljai közé tartozik a csecsemők és kisgyerekek szociális, érzelmi, értelmi fejlődésének javítása, a gyermekek tanulási képességeinek javítása, a szülői kompetenciák tudatosítása, a családok és közösségek erősítése. A középtávú célok közé tartozik az óvoda-, majd az iskolába lépéshez szükséges fejlettségi szint növelése, az iskolai lemorzsolódás és a bukások számának csökkentése. Hosszú távon pedig a gyermeki jóllét biztosítása, valamint a hátrányos helyzetű családok gyermekeinek majdani munkaerő-piaci reintegrációjának megalapozása. További előnyként kell megemlíteni azt is, hogy a Gyerekházakban dolgozó szakemberek együttműködése révén nem párhuzamos ellátások futnak egymás mellett, hanem holisztikus szemlélet érvényesülése alapján egységben kezelik a problémát.

NyugiOvi program

<http://sokszinusegoktatas.hu/hirek/nem-lehet-eleg-koran-kezdeni-ovis-program-kirekesztes-es-bantalmazas-ellen>

Dr. Jármí Éva ELTE-PPK adjunktusának szakmai vezetésével került kidolgozásra egy TÁMOP pályázat keretében. A program célja, hogy az adott korosztályban játékkal, mesével, szakmailag megalapozott elméleti és gyakorlati útmutatók alapján segítséget nyújtson a bullying felismeréséhez és megelőzéséhez. A program segítője egy plüssfigura, „Szepe”, aki levelein keresztül számol be a gyerekeknek az őt ért bántalmazásokról. A program tematikusan felépített, egyszerű, de a személyiségfejlődés szempontjából lényeges csoportszabályokat tanulnak meg a gyerekek, illetve beszélgetnek róla, feldolgozzák a témát. Készült módszertani kézikönyv, illetve olyan terápiás jellegű módszertani ajánlás is elérhető, amely olyan gyermekek esetében alkalmazható, akik veszélyeztetettek bántalmazóvá vagy áldozattá válásban.

Van más út!

B. Bagdi Emőke – Szappanos József: *Van más út! – A szenvedélybetegségektől mentes életre nevelés óvodai módszertani programja*

Olyan óvodai program, melyben a szenvedélybetegségektől mentes életre nevelés módszertana került kidolgozásra. Az óvodai program nem a deviáns viselkedéssel, szer- és élvezeti cikkek használatával foglalkozik, hanem az egészséges életmódra való igény korai kialakítására fókuszál, mely túlmutat a személyes higiénia és az egészséges táplálkozás alapjain, tematikáján. A programban kiemelt helye van az elsődleges preventív tevékenységnek, a nevelésnek. Saját élményű játékokon, meséken, tapasztalati ismeretszerzésen keresztül hozzájárul a program az egészséges életszemlélet, magatartás kialakításához, mely alapjaiban elárkózik a káros szenvedélyektől. A Van más út! További célja a családokkal való összefogás révén olyan gyermekek nevelése, akik bizalommal és szeretettel fordulnak a felnőttekhez, társaikhoz. Toleránsak és segítőkészek. A programot alkalmazó intézmények, alapítványok olyan szervezetekké válhatnak, melyben a felnőttek elhivatottak, és szakmai felelősségük megalapozza a gyermeki egyéni szerepek kialakulását.

Mesezene módszer

www.mesezene.com

Ez a módszer az olvasástanítás szolgálatában áll. Jelentős szerepet játszhat a prevenció munkában, hiszen az értő olvasás az ismeretek elsajátításának folyamatában aligha nélkülözhető. A mesezene Egyesület által kidolgozásra került mind az óvodai, mind pedig az iskolai modul. Az óvodai modulban a mese világában kalandozva ismerkedhetnek meg az 5-7 éves gyermekek anyanyelvünk izolált beszédhangjaival, érzékennyé válnak az olvasási folyamat alapját képező beszédhang – betű kapcsolat észlelésére. Ehhez pedig a gyermeki fantáziavilágot, a mozgást és a zenét hívják segítségül. Az óvodai modult alkalmazó óvodapedagógusok jelentősen megkönnyíthetik az iskolai olvasástanulás kezdetét, ezáltal a zökkenőmentesebb óvoda – iskola átmenetnek is hozzájárulhatnak. A fejlesztőpedagógusok és logopédusok sikeresen alkalmazhatják a nyelvi zavarok terápiájában, az olvasás- vagy írászavar kialakulásának megelőzésében. Az iskolai modulban a főszerep szintén a játékos, mozgásos, zenés élményszerzés, amelyben mesefolyamok által sajátíthatják el az olvasást. A módszer az írásbeliség kialakítását is segíti. Alapverziója Meixner Ildikó által kidolgozott dislexia prevenció olvasástanítási módszer köré épült. Mára azonban hat olvasókönyvre adaptálták a kidolgozók. Az olvasókönyvek listája a honlapon megtalálható. A módszer szakszerű alkalmazására tanfolyamokat szerveznek.

Játékkal és drámával a korai iskolaelhagyás ellen

<http://mindenkiiskolaja.elte.hu/wp-content/uploads/2018/06/J-gyakorlat-gyjemny.pdf>

ARTPAD (AchievingResilienceTrough Play and Drama) projekt, 2015 és 2018 közötti időszakban készült az Európai Unió Erasmus+ programja által támogatva és öt ország partneri együttműködésén alapulva. A program csatlakozik ahhoz az európai törekvéshez, mely célul tűzte ki, hogy 2020-ra a korai iskolaelhagyás előfordulási arányát 10% alá csökkentse. A programhoz Útmutató készült, mely információkat ad a játék és a dráma jelentőségéről az intézményi programokban. Rávilágít arra, hogyan is lehet a játékot és a drámát az oktatási problémák megoldási alternatíváinak sorába állítani. Alkalmazható formális és informális oktatási formában egyaránt. Az ARTPAD központi fogalmai között kiemelt szerepet kap a gyermeki reziliencia, annak fejlődése, fejlesztési lehetőségei, ugyanis a megküzdési képesség hiánya vagy alacsony volta gyakran vezet kirekesz-

tődéshez, majd a lemorzsolódás folyamatán keresztül a korai iskolaelhagyáshoz. Az Útmutatóban jól hasznosítható esetpéldákkal szemléltetik a reziliencia – fejlesztés alapelveit.

BGR – Belső Gondozói Rendszer

Görcsné dr. Muzsai Viktória Belső Gondozási Rendszer – esély a tanórai/csoportszobai minőségfejlesztésre

<http://rmpsz.ro/uploaded/tiny/files/magiszter/2006/osz/24.pdf>

<http://www.nefmi.gov.hu/kozoktatás/2002/országos-ertekelesi-090803-14>

A modellt Hollandiában fejlesztették ki, és kezdték alkalmazni elsősorban az általános iskolák alsó tagozatán. Célja az egyénre és a csoportokra irányuló pedagógiai cselekvés. Olyan rendszer, melyben az iskola tanulója eljuthat képességei maximumáig. A tanulók fejlődéséről szisztematikusan gyűjtenek adatokat, információkat. A fejlesztésben résztvevő szakemberek elemzik a begyűjtött információkat, majd megbeszélések alkalmával megtervezik a személyre, csoportra, osztályra vonatkozó fejlesztést. A megvalósítás is ezeken a szinteken történik, köztölt és kötetlen foglalkozásokon valósul meg a tanulók számára differenciált fejlesztést biztosítva. Mindezen túl az alkalmazó intézmény szervezeti kultúrája is javul, mert a rendszer csak akkor működtethető jól, ha a pedagógusok egymással rendszeresen kommunikálnak a tanulók fejlődése érdekében. A BGR nemcsak iskolában, hanem óvodai közösségben is alkalmazható.

Komplex Alapprogram (KAP)

<https://www.komplexalapprogram.hu>

Az EFOP 3.1.2-16 Kiemelt projekt keretében került kidolgozásra számos neves egyetem és az Oktatási Hivatal részvételével a korai iskolaelhagyás megelőzése, a lemorzsolódás csökkentése érdekében. A projekt 2017 és 2021 között zajlik. Az alapprogram céljai között szerepel olyan pedagógiai módszerek kidolgozása az alapfokú oktatásban, melyek a tanulást támogatják, valamint az ehhez szükséges pedagógiai szemléletváltást segítik elő a pedagógusképzési és továbbképzési tartalmak megújítása révén. Az alapprogramnak öt alprogramja és módszertana van. Nagy lélegzetű projekt, itt most csak az érdeklődés felkeltése a célom a programmal és a módszerekkel kapcsolatban.

DFHT (Differenciált Fejlesztés Heterogén Tanulócsoportban) a KAP (a Komplex Alapprogram egyik módszertana)

Tanítási – tanulási stratégia, mely a nevében hordozza lényegi elemeit. Olyan tanulói közösségben alkalmazható, melyben a tanulók eltérő tudással bírnak, tehát nem egyformák, így Differenciálni kell. Az iskola feladata a legfontosabb kulcskompetenciák olyan szintre való Fejlesztése az egyén szintjén, hogy a későbbiekben, a munka világában ne tévedjenek el, sikeres és értékes munkavállalók legyenek, akik képesek lesznek az életük során új helyzetekhez alkalmazkodni, folyamatosan tanulni. Ilyen a logikus gondolkodás, a csapatban való munka, a kooperáció, a tanulás képessége vagy az érzelmi intelligencia. Mindezt olyan közösségben kell megvalósítani, ahol a tanulók képességprofilja Heterogén, különböző, így a cél elérése érdekében ezekben a Tanulócsoportokban a csupán frontális oktatási forma csekély eredményt hoz az egyes mérések során. Adott tehát a heterogén összetételű tanulócsoport, és adottak a teljesítménybeli elvárások is. A képletből már csak a nyitott, energikus, rugalmas és felkészült pedagógus hiányzik és némi eszköztár.

KIP – módszer – Komplex Instrukciós Program

http://www.komplexinstrukcio.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=62&Itemid=102

Tanítási módszer, amely kifejezetten olyan osztályokban alkalmazható, melyek tanulói összetétele heterogén, és a pedagógusok csoport munkafarmát szeretnének sikeresen alkalmazni a tanulási – tanítási folyamatban, így a KAP alapprogram része. A módszer alkalmazásának hozadéka, hogy az osztályközösségen belül meghúzódó státuszbeli különbségekből adódó nehézségek, problémák hamar a felszínre hozhatóak általa, ugyanakkor időben kezelhetőek is az itt és most elve alapján. A munkafarmából adódóan a pedagógus szemlélő – beavatkozó szerepben van, lehetősége van arra, hogy a látható hierarchikus helyzeten, láncon változtasson, módosítsa a szerepeket. Másrészt a csoportmunka közben a speciális instrukciós eljárás alkalmazásával felkészíthetőek a tanulók az adekvát együttműködés normáira. A csoporton belüli normák elsajátítása a tanulási folyamat része. Harmadrészt, de nem utolsó sorban, a heterogén tanulócsoportokban felszín alatt lévő képességeket a mobilizáló tananyag alkalmazásával felszínre lehet hozni, tovább lehet fejleszteni. A mobilizáló tananyag összeállítása tudatos, a feladatok megoldása több képesség, készség együttes alkalmazását, integrálását mozdítja elő. Mindehhez a

pedagógusnak tudnia kell a kialakult helyzetet felismerni, kezelni. Ehhez a pedagógusok a pedagógusok szakmai kompetenciáinak is fejlődni kell. A program részletesen elérhető a fenti linken.

Dobbantó program

<https://fszk.hu/szakmai-tevekenysegek/vegzettseg-nelkuli-iskolaelhagyas/dobbanto>

Gyógypedagógusként mindenképpen meg kell említenem az FSZK Dobbantó projektirodája által 2008 – 2011 között kifejlesztett programot. Céljuk egy olyan szakiskolai 9. évfolyami program kialakítása és megvalósítása volt, amely a sajátos nevelési igényű tanulók egy bizonyos csoportjának kínál lehetőséget, amely felkészíti őket a többségi oktatásban és képzésben való részvételre, sikeres továbbhaladásra. Közvetett célja azon 15-25 éves fiatalok számára lehetőség biztosítása arra, hogy a szakiskolai képzés által visszavezethetők legyenek az oktatás vagy a munka világába. A programban mintegy 15 iskola aktivizálta magát. A program kialakításakor figyelembe vették azokat a kompetenciaterületeket, amelyeken a lemorzsolódó tanulók fejlesztést igényelnek. Ezek a következő kompetenciák: kommunikációs kompetenciák, tanulási kompetenciák, szociális és egészséges életvitellel kapcsolatos kompetenciák, alapvető munkavállaló és életpálya-építési kompetenciák valamint a munkavégzéssel kapcsolatos kompetenciák. Minden kompetenciához több (3-8) alkompetenciát soroltak. A program moduláris rendszerben építkezik, figyelembe veszi az előzetes tudást, ahhoz alkalmazkodva a modulokon belül alternatív tanulási utak lehetőségét is felajánlja. Számos kiadvánnyal, tematikus füzzel támogatták a program megvalósulását. Az alkalmazó intézményekben jellemzően megerősödött vagy kialakult az a fajta pedagógiai kultúra, amely révén a korábban lemorzsolódott diákokat újra meg lehet szólítani, iskolai kudarcaik ellenére eredményesebb életpálya-építéshez lehet őket hozzásegíteni. Bővebben olvasható az fszk.hu oldalon.

Arizona program

www.onlinepszichologia.hu/blog/blogpost/180

Dióhéjba foglalva a teljesség igénye nélkül a program a konfliktuskezelő módszerek közé tartozik, amely a zavartalan tanítási – tanulási folyamatot hivatott biztosítani a tanítási órákon. Létjogosultságát az adja, hogy egyre elterjedtebb a tanórai fegyelmezés alacsony hatékonysága, a pedagógus eszköztelensége a tanórát teljesen szétromboló diákokkal szem-

ben. A módszernek 3 alapszabálya az iskola minden tagja előtt ismert. „1. Minden tanulónak joga van a zavartalan tanuláshoz. 2. Minden tanárnak joga van a zavartalan tanításhoz. 3. Mások jogait tiszteletben tartom.” A programban minden pedagógus részt vesz, mert szükséges hozzá tanári felügyelet és egy nyugalmas környezet, tanterem. A tanuló a tanár szubjektív tűréshatárát elérő rendbontó viselkedése miatt kiküldhető az Arizona szobába tettének feljegyzésével. Az Arizona szobában a tanuló tervkészítő lapot kap, melyet kitölt, cselekedetét átbeszéli az ügyelő pedagógussal oly módon, hogy közben átértékeli azt, s megfogalmazza mind a problémát, mind pedig a helyes viselkedési formát. A cél az, hogy önmaga fogalmazza meg a helyes alternatívát, belátással legyen tettére és annak következményeire. Mindezek után visszamehet az osztályterembe. Az Arizona szobába való kiküldés száma jelzésértékű, és következményekkel jár. Ötösével emelkedve először az osztályfőnök és mentortanár, majd a szülő, ezt követően az iskolaigazgató is részt vesz a megbeszélésen. Ha tovább emelkedik a kiküldések száma, abban az esetben a gyermekjóléti szolgálat, majd a rendőrség ifjúságvédelmi osztályának munkatársa is bevonódik a kialakult, már veszélyeztető helyzet megoldásába. Hosszú távon a programtól a magatartási problémák csökkenését, a tanítási – tanulási folyamat hatékonyságának emelkedését várják, melyek hozzájárulhatnak a lemorzsolódás folyamatának visszaszorításához, a korai iskolaelhagyás megelőzéséhez.

Játékos tanulás mobileszközökkel

<https://tk.hu/hir/11424/jatekos-tanulas-mobileszkozokkal>

Olyan digitális tananyagról esik szó most, amely alkalmazható hátrányos helyzetű tanulók felzárkóztatására és tehetséggondozásra egyaránt. A tananyagot az InterRégió Fórum Egyesület által koordinált projektben fejlesztették ki. A projekt címe: Innovatív gyakorlatok a kisiskolások oktatásában – Inspirálj és motiválj! Ezzel a vidám, grafikai elemekkel illusztrált alkalmazással a 8-12 éves korosztályt kívánják megszólítani. A tanórák izgalmasabbá tétele által az alsó tagozat ismeretanyagának hatékonyabb elsajátítása, az alsó és felső tagozat közötti átmenet sikeresebbé tétele a cél, hozzájárulva a korai iskolaelhagyás megelőzéséhez. A játékos feladatokat, tananyagokat, óraterveket a projekt oldalán lehet elérni. <http://minspire.eu>. Regisztráció után a felületen feladatlapok készíthetők, illetve mások által elkészítettek tölthetők le. Úgy gondolom, csak a fantázia és az idő szabhat határt a kreatív pedagógusoknak.

Inklúziós Index

<http://www.nyitottiskolakert.hu/Inkluzios-Index/16>

Iskolafejlesztési módszer, melyet Angliában dolgoztak ki. A kidolgozó csoport összetétele rendhagyó; pedagógusok, szülők, az iskolaszék tagjai, kutatók és fogyatékos emberek érdekvédelmi szervezeteinek képviselői alkották. 2000-ben jelent meg, majd a tapasztalatok alapján 2001-ben és 2011-ben átdolgozásra került. Jelenleg mindkét változat elérhető a fenti linken. A számos ismert iskolafejlesztési módszertől több sajátossága is megkülönbözteti az Inklúziós Indexet:

- demokratikus értékeken alapulva nincs rögzített bevezetési módja, a fejlesztés folyamata igazodik az iskola sajátosságaihoz
- az iskolai élet minden résztvevőjét bevonja a folyamatba, így mindenki magáénak érzi
- preferálja a közösség tagjai közötti párbeszédet, elősegítve ezáltal a problémák, nehézségek felszínre kerülését
- legfontosabb célkitűzése a tanulók iskolai életében az akadályozó tényezők feltárása, a tanulás hatékonyságának javítása, tehát hatékony eszköze lehet a tanulói kirekesztés csökkentésének

Bővebb információt, a bevezetés segítségét a Nyitott Iskolákért Alapítvány munkatársai nagy szakértelemmel biztosítják.

Felhasznált irodalom

Törvények, rendeletek

2011 évi CX. törvény a nemzeti köznevelésről

1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról

1994. évi XXXIV. törvény a Rendőrségről

229/2012. (VIII. 28.) Korm. rendelet a nemzeti köznevelésről szóló törvény végrehajtásáról

15/2013 (II.26.) EMMI rendelet a pedagógiai szakszolgálatok működéséről

20/2012. (VIII. 31.) EMMI rendelet a nevelési-oktatási intézmények működéséről és a köznevelési intézmények névhasználatáról

Kiadványok, publikációk

B. Bagdi E. – Szappanos J.: Van más út! – A szenvedélybetegségektől mentes életre nevelés óvodai módszertani programja Gyermekünk Jövőjéért Közhasznú Egyesület, 2017

Gyarmathy É. (2015). A különleges helyzetű tehetség és a tehetséggondozás szemléletváltásának szükségessége. Magyar Pszichológiai Szemle, 70 (2), 371-393.

Juhász J. és Mihályi K. (2015). A pedagógus kulcsszerepe a középfokú oktatásból történő lemorzsolódás megelőzését célzó jelző- és pedagógiai támogatórendszerben hazai és nemzetközi példák alapján. Neveléstudomány, 3, 17-30.

Kereki J. (2017). Fejlesztési célok és irányok a kora gyermekkori intervencióban. Gyógypedagógiai Szemle, 45. (2) 93-113.

Mártonfi Gy. (2014). Korai iskolaelhagyás – Hullámozó trendek. Educatio, 1. 36–49.

Mihályi K. (2014). A korai iskolaelhagyás európai uniós és hazai kontextusa In. Juhász J. és Mihályi K. (szerk.) QALL: Végzettséget mindenkinek! (pp. 7-31). Tempus Közalapítvány, Budapest

Mihályi K. (szerk.) QALL: Végzettséget mindenkinek! (pp. 8.). Tempus Közalapítvány, Budapest

Webográfia

Bardóczi K.: A gyermekvédelmi jelzőrendszer működésének gyakorlati problémái – Workshop előadás 2013. <https://www.slideserve.com/cleary/a-gyermekvedelmi-jelz-rendszer-m-k-d-s-nek-gyakorlati-probl-m-i-bard-czi-krisztina> (utolsó megtekintés: 2019.09.15.)

Crain és Dorough (2003): In. Dr. Lénárd S. előadása: Adaptív oktatással a lemorzsolódás ellen https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/friss_hirek/Dr_Lenard_Sandor_eloadasa.pdf (utolsó megtekintés: 2019.09.13.)

CroCoos – Előzzük meg a lemorzsolódást! <https://tka.hu/kiadvany/8041/crocoos-elozzuk-meg-a-lemorzsolodast> (utolsó megtekintés: 2019.09.13.)

Európa 2020. https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_HU_ACT_part1_v1.pdf (utolsó megtekintés: 2019.09.08.)

Ezekre a képességekre lesz szükség a jövő munkahelyén: https://piacesprofit.hu/kkv_cegblog/ezekre-a-keszsegekre-lesz-szukseg-a-jovo-munkahelyen (utolsó megtekintés: 2019.09.05.)

Kertesi G. és Kézdi G. (2016): A roma fiatalok esélyei és az iskolarendszer egyenlőtlensége. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézet. BWP – 2016/3. <http://www.econ.core.hu/file/download/bwp/bwp1603.pdf> (utolsó megtekintés: 2019.11.24.)

Lisszaboni Stratégia: <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00083/2004-07-Vt-Kovacs-Lisszaboni.html> (utolsó megtekintés: 2019.09.08.)

Tanács ajánlása: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:209:0010:0013:HU:PDF> (utolsó megtekintés: 2019.09.08.)

Nemzeti Reform Program: http://www.liganet.hu/news/6016/Nemzeti_Reform_Program_2011_aprilis.pdf (utolsó megtekintés: 2019.09.08.)

A végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni középtávú stratégia: <https://www.kormany.hu/download/5/fe/20000/V%C3%A9gzetts%C3%A9g%20n%C3%A9lk%C3%BCli%20iskolaelhagy%C3%A1s%20.pdf> (utolsó megtekintés: 2019.09.08.)

Cselekvési Terv 2014-2020: https://www.kormany.hu/download/7/6a/e0000ESL-Cselekv%C3%A9si-terv_20161109.pdf (utolsó megtekintés: 2019.09.08.)

Központi Statisztikai Hivatal Magyarország 2018: <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo2018.pdf> (utolsó megtekintés: 2019.09.08.)

<http://bunmegelozes.eu> (utolsó megtekintés: 2019.09.15.)

Varga A.: Lemorzsolódás vagy inklúzió. In.: Fehérvári A. – Tomasz G. (szerk.) (2015): Kudarok és megoldások. <http://mek.oszk.hu/15600/15610/15610.pdf> (utolsó megtekintés: 2019.11.24.)

Oktatás és képzés 2020 – Átfogó iskolai megközelítés a korai iskolaelhagyás megelőzésére – Szakpolitikai üzenetek – Oktatási és Kulturális Főigazgatóság http://ofi.hu/sites/default/files/attachments/atfogo_iskolai_megkozelites.pdf (utolsó megtekintés: 2019.11.18.)

KIADVÁNY PEDAGÓGUSOKNAK